

Abdülkadir Sadreddin Efendi ve *Miftâhu Kunûzi'l-İslâm* Adlı Fehrese Türü Eserinin Tefsir Literatürüne Katkısı

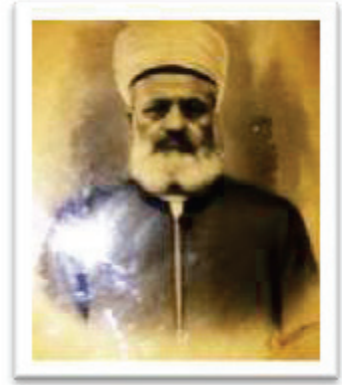
ALİ BENLİ

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doğumu ve Soyu

Abdülkadir Sadreddin Efendi, 3 Receb 1271 (28 Mart 1855) yılında İstanbul'da doğmuştur.¹

Miftâhu Kunûzi'l-İslâm adlı eserinde nesebini “Abdülkadir Sadreddin b. Abdullah Sabri b. Abdülkadir b. Abdullah b. Hasan el-Kangırî el-Koçhisârî” şeklinde zikretmiştir.² Bu soyağacı Sadreddin Efendi'nin torunu emekli büyükelçi merhum Zübeyir Mukîmüttin Aker'in (ö. 1998) hazırladığı aile şeceresi ile örtüşmektedir.³

¹ DHSaid Dosya no: 72/Gömlek no: 210.

² Abdülkadir Sadreddin, *Miftâhu Kunûzi'l-İslâm*, el-Esed Kütüphanesi, Yazma Eserler: 10650, s. 4-5. Kangırî, Çankırı ilinin; Koçhisar ise bu ile bağlı Ilgaz ilçesinin Osmanlı Devleti dönemindeki isimleridir.

³ Bkz. Şekil 2. Sadreddin Efendi'nin fotoğrafına, hakkındaki bazı bilgi ve belgelere ulaşmamızda yardımlarını esirgemeyen torunlarından Talha Erol Dönertaş Bey'e, Melek Ezher Açar Hanım'a ve Abdullah Vediduttin Kurangil ve Galip Nüvit Kurangil Beyler'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Sadreddin Efendi'nin verdiği silsilesinin sonunda bulunan Hasan el-Koçhisârî, aile şeceresinde “Uzun Hasan” nâmiyle zikredilmektedir. Doğum ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız Hasan Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi'nin yazdığı eserlerde ismini verirken “İbnu'l-Kayyim Şeyh Abdullah b. Şeyh Hasan” demesi ilim erbabı olduğunu ve Kayyımzâde nâmiyle şöhret bulması, Hasan Efendi'nin kayyımlik yaptığını göstermesi muhtemeldir.⁴ Ayrıca Abdullah Efendi'nin bazı eserlerinde kendisinden “el-Ensârî” nisbesiyle bahsetmesi ailenin soyunun ensâra dayanabileceği ihtimalini akla getirmektedir.⁵

Koçhisarlı Hasan Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi, 5 Muharrem 1220 (5 Nisan 1805)'te inşa edilen Üsküdar Selimiye Tekkesinin ilk şeyhidir⁶ Camii-dergâhın vakfiyesinde “şeyh olacak kimsenin vera' ve takvâ ile mâruf, âlim, fâzıl, ulûm-i nâfia ve sülûk-i Nakşibendiyye ile me'lûf olması, ayrıca ilm-i hadiste liyakatli bulunması” şart koşması nazar-ı itibara alınırsa Abdullah Efendi'nin bu vasıfları kendisinde topladığı anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi şeyhlikten ferâgat ederek yerini Nimetullah Efendi'ye (ö. 1232/1816-7) bırakmış, müderrisliğe geçmiştir.⁷ 8 Ekim 1808'de Ahmed Paşa Medresesi'nde vazife almıştır. Huzur derslerinde 1224/1809 senesinden 1227/1812 senesine kadar muhâtap, 1228/1813 senesinden 1237/1822 senesine kadar mukarrir olarak bulunmuştur.⁸ Kudüs kadılığı görevini ikmâl edip İstanbul'a dönerken Şaûr mevkiinde 1239/1824 tarihinde vefât etmiştir.⁹ Abdullah Efendi'nin bazıları basılmış olan pek çok eseri bulunmaktadır. Bursalı Mehmet Tahir, onun en meşhur eserinin *Hâşiye 'alâ*

⁴ Bkz. Kayyımzâde Abdullah b. Hasan, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Fenârî*, Matbaa-i Âmire, s. 307. Pakalın, “kayyım” hakkında şu bilgileri verir: “Mütevelli yerine kullanılır bir tabirdir. Camiin temizlik işlerini yapan hademesine de bu ad verilir. Eski Adliye Nâzırı Ali Haydar Efendi (*Tertibu's-sunûf li ahkâmi'l-vukûf*, s. 79) adlı eserinde bazı fukahânın beyanına atfen “Kayyım ve mütevelli ve nâzır ekseriya bir manâda istimal olunur” dediği gibi, “Bazı fukahâyâ göre kayyım, hıfz ve cem ve tefrik kendisine tefviz olunan kimsedir ki, bu manaca kayyım mütevellinin taht-ı nezâret ve emrinde bulunur” izahatını da veriyor.” (Bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, II, 223.).

⁵ Bkz. Kayyımzâde Abdullah b. Hasan, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Fenârî*, s. 5.

⁶ Ayvansarayî, Hüseyin, *Hadîkatu'l-cevâmi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, II, 190.

⁷ *İstanbul Tekkeleri Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Cemaleddin Server Revnakoglu Arşivi, (234).

⁸ Mardin, Ebu'l-Ulâ, *Huzur Dersleri*, (yay. haz. İsmet Sungurbey), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1966, II, 157.

⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, III, 395; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, 377.

Şerhi'l-Fenârî (Hac İbrahim Saib Matbaası, İstanbul: 1242; Matbaa-i Âmire, İstanbul: 1314) olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Diğer eserleri arasında *Hâşiye 'ale'l-Hâşiye 'ale'l-Hayâlî* (Bulak Matbaası, Mısır: 1254), *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Siyâlkûtî 'ale'l-Mutavvel*, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Mîr Ebi'l-Feth 'alâ Şerhi'r-Risâleti'l-Azudiyye*, *Hâşiye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme* sayılabilir.

Abdullah Efendi'nin oğlu ve Sadreddin Efendi'nin aynı adı taşıdığı dedesi olan Abdülkadir Efendi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Aile mensuplarından edindiğimiz bir bilgiye göre ailede doğan erkek çocuklarına Abdullah veya Abdülkadir isimlerinin ve “-din” kelimesiyle biten orta isimlerin verilmesi Abdullah Efendi'den kalan bir vasiyettir.

Sadreddin Efendi'nin babası Şâm merkez nâibi, bilâd-ı hamse mevâlîsinden Hâfız Abdullah Sabri Efendi'dir (1243-1297/1827-1880). Şâm'da iki yıl kadılık yaptıktan sonra yine orada vefat eden Abdullah Sabri Efendi Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Zabtiyye azalığı gibi vazifeler de yapmıştır.¹¹ Abdullah Sabri Efendi, 1285/1869 tarihinde huzur derslerinde muhâtap olarak bulunmuştur.¹²

Sadreddin Efendi'nin annesinin adı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kardeşi Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce'nin aile kabristanında validesi Lebîbe Hanım'a ait bir kabir bulunmaktadır. Bu da Lebîbe Hanım'ın Sadreddin Efendi'nin de annesi olduğuna dair bir ihtimali akla getirmektedir.

Ailesi

Abdülkadir Sadreddin Efendi'nin Süleymaniye medresesi müderrislerinden, meclis-i intihâb-ı hükkâm karar kâtipliği, Trablusgarp, Bingazi ve Üsküdar kadılığı yapmış Ali Nureddin isminde bir kardeşi olduğu bilinmektedir.¹³

¹⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 377.

¹¹ Bkz. Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı, Dosya no: 440, Gömlek no: 35; Dosya no: 440, Gömlek no: 81.

¹² Mardin, Ebu'l-Ulâ, *Huzur Dersleri*, (yay. haz. İsmet Sungurbey), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1966, I, 403.

¹³ Ali Nureddin Efendi hakkında bkz. DHSaid Dosya no: 72/Gömlek no: 249. Ali Nureddin Efendi, 1277/1861 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Filibe Mekteb-i Rüşdiye'sinde okumuş ve İstanbul müderrislerinden Urfalı Mehmed Efendi'den icazetnâme almıştır. Mekteb-i Nüvvâb'da 18 Haziran 1884'te sınıf-ı hâs tezkiresi alarak mezun olmuştur. Mustafa Sîret Efendi ile birlikte kaleme aldığı *Cevâhiru'z-zevâhir*'in yanında *Kelâmu'l-mülûk* ve *el-Envâru'l-Hamîdiyye fi'l-akâidi'l-İslâmiyye* gibi eserleri bulunmaktadır. Meclis-i intihâb-ı hükkâm katipliği vazifesinde iken

Sadreddin Efendi'nin eşi Şâm ulemâsından Mekkizâde Muhammed Ebu'l-Hayr İbn Âbidin Efendi'nin (ö. 1343/1926)¹⁴ kızı Behiyye Hanım'dır (ö. 1942).

Sadreddin Efendi'nin iki oğlu, iki kızı olmuştur:

Büyük oğlu Talha Cenâhuddin Aker, Bağdat İdadisi'nde ve İstanbul Hukuk Mektebi'nde okumuştur. Bereketzâde İsmail Hakkı'nın kızı Fatma Güzide Hanım'la (ö. 1972) evlenmiştir. Gelibolu müddei umûm vekilliği, Dersaadet Bidâyet Mahkemesi kâtipliği, Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi müdde-i umûmluğu ve Kabataş İdadisi'nde hocalık yapmıştır. İstanbul Barosuna bağlı olarak avukatlıkta bulunmuştur.¹⁵ 1937'de İstanbul'da vefat etmiştir. Talha Cenâhuddin Aker'in çocukları, Büyükelçi Zübeyir Mukimuttin Aker (ö. 1998), Aişe Enver Dönertaş (ö. 1998) ve Kimyager Âmine Berfire Talu'dur (ö. 2008).

Küçük oğlu Abdullah Sediduddin Kurangil ise Darulfünun'da Tıbbiye ve ardından Kimya bölümlerinde tahsil görmüştür. Eczacı kimyager olarak çeşitli şehirlerde çalışmıştır. 1978 yılında vefat etmiştir. Sediduddin Kurangil'in çocukları Mekinuttin Kurangil (ö. 1980) ve Melek Ezher Açar'dır.

Sadreddin Efendi'nin kızları Hafsa Nesibe Aker (ö. 1943) ve Üsküdar'da sağlık memuresi olarak çalışmış Erva Mümine Aker'dir (ö. 1963).

Tahsili ve Hocaları

Sadreddin Efendi, ilk tahsilini babası Abdullah Sabri Efendi'den almıştır. Ancak babasından icâzet almak istediği halde bunu gerçekleştirmeye fırsat bulamadığını belirtmektedir.¹⁶ Sicill-i ahvâl defterinde belirtildiği üzere İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde islâmî ilimleri tahsil ederek pek çok âlimden

Aşiret Mektebi'nde tarih ve edebiyat muallimliği de yapmıştır. Üsküdar, Bitlis, Trablus kadılıklarında da bulunan Ali Nureddin Efendi, Cumhuriyet döneminde sonra İstanbul Barosu'na bağlı olarak avukatlık yapmıştır. Soyadı kanunundan sonra "Yüce" soyadını almış, 1937 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Karacaahmet Mezarlığında Sadreddin Efendi'nin kabrinin yanı başındadır.

¹⁴ Ebu'l-Hayr İbn Âbidin: Muhammed b. Ahmed b. Abdülğani Âbidin'dir. Şam'ın önde gelen alimlerindendir. Dimaşk müftülüğü, Ba'lebek kadılığı vazifesinde bulunmuştur. 1324/1925 yılında vefat etmiştir. Kettâni ondan icâzetlerini aldığını belirtmektedir. *et-Takrîr fi't-tekrîr* ve *Tahrîru'l-akvâl fi ahzi'l-hukûk min säiri'l-a'mâl* adında eserleri vardır. (el-Kettâni, Muhammed, *Fihrisu'l-fehâris ve'l-esbât*, Dârul-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1982, s. 157; Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1970, IV, 22).

¹⁵ İstanbul Barosu Arşivi, Sicil no: 424.

¹⁶ Abdülkadir Sadreddin, *Miftâhu künûzi'l-İslâm*, s. 4-5.

icâzetnâme almıştır. Daha çok Şâm ulemâsından ders gördüğü anlaşılmaktadır. İcâzet aldığı hocalar arasında Muhammed el-Cuhadâr, Abdülkadir el-Ustuvânî, Muhammed ez-Zehâvî, Şeyh Bekrî el-Attâr, Osman el-Hatîb el-Hanbelî, Tevfik es-Suyûtî, Muhammed Said el-Yemânî, Şeyh Tâhir el-Cezâirî, Şeyh Ebû Nesîb el-Hamrâvî, Şeyh Ebû Hâşim Abdürrezzâk b. Hüseyin el-A'zamî ve Eyüplü Muhammed İzzet Efendi sayılabilir.

Memuriyet Hayatı

Sadreddin Efendi, 21 Mayıs 1871 (11 Rabîu'l-Evvel 1228) tarihinde İstanbul müderrisliği payesine nâil olmuştur. Suriye Vilayeti'nde Dümâ, Hıms kazaları niyâbetinde bulundu. Hüdâvendigar vilâyeti Gönen kâzî niyâbetinden sonra Cidde bidâyet mahkemesi daha sonra Isparta sancağı bidâyet mahkemesi reisliğine getirilmiştir.¹⁷ Beyrut, Dimaşk, Bağdat, Trabzon, Manastır ve Kosova gibi şehirlerde mahkeme reisliği görevlerinde bulunmuştur.¹⁸

3 Mart 1913 tarihinde, Darülfünûn'da Hikmet-i Teşri Muallimliği'ne tayin olmuş, bu göreve iki yıl devam etmiştir. Daha sonra Tedkîk-i mesâhif ve müellefât-ı şeriyye meclisi üyeliğinde bulunmuştur. 20 Eylül 1920 tarihinde Tedkîk-i Mesâhif ve müellefât-ı şeriyye meclisi üyesi iken, Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine atanmıştır. 1336/1920 tarihinde Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğinden azledilmiştir. Bir dönem İmlâ Encümeni üyeliğinde de bulunmuştur.¹⁹

Sadreddin Efendi, 1927 yılında Salacak'taki Müşir Mehmet Paşa Yalısı'nın selamlık kısmını satın almış ve ömrünün kalan kısmını burada geçirmiştir.

Sadreddin Efendi, 27 Ramazan 1349 (14 Şubat 1931)'de İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Karacaahmet Mezarlığı 2. adada Şâkirin Camii'nin yaklaşık 100 metre arka tarafında bulunmaktatadır. Mezar taşında “ulemâ-yı muhaddisîn ve muhakkikîn-i müellifîn-i müerrihînden Çankırlı Abdullah Sabri Efendizâde Mevlânâ Sadreddin merhumun kabridir. 27 Ramazan 1349 (14 Şubat 1931)” yazılıdır. Kardeşi Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Efendi'nin aile kabristanı da Sadreddin Efendi'nin yanı başındadır.

Eserleri

Abdülkadir Sadreddin'in bir kısmı yayımlanmış pek çoğu yazma ve müsved-

¹⁷ DHSaid Dosya no: 72/Gömlek no: 210.

¹⁸ Sadreddin Efendi, *el-Mûfi fi'n-Nahvi'l-Kûfi*, s. 8.

¹⁹ Albayrak, Sâdık, *Son Devir Osmanlı Alimleri*, VII, 280.

de halinde eserleri bulunmaktadır. Yayınlanmış eserleri şunlardır:

1. ***ez-Zerf'a fi ilmi's-şerf'a***: Müellifin fıkıh usulüne dair Türkçe kaleme aldığı bu eser İstanbul'da Mahmud Bey Matbaasında 1893'te basılmıştır.

2. ***el-Mûfi fi'n-nahvi'l-kûfi***: Müellifin Küfe dil ekolüne mensup nahiv âlimlerinin görüşlerini özetlediği bu eserini Muhammed Behcet el-Baytâr (ö. 1894-1976), müellif nüshasına dayanarak Dimaşk Mecma'u'l-luga dergisinde 9 makale halinde yayınlamıştır. Ayrıca bu eser bir kitap halinde (Dâru'n-Nevâdir 2006) yılında neşredilmiştir.²⁰

4. ***Keşfu'l-ğumme an iftirâki'l-ümme***: İtikâdî mezheplerin tarihî seyirlerini ve görüşlerini ele alarak eleştirildiği hacimli bir eserdir.

3. ***Hikmet-i Teşrif***: Ayrıca Sadreddin Efendi'nin Hukûk Aile Kararnâmesi hakkında *Sebilürreşâd* mecmuasında yayınlanmış 20 adet makalesi (*Sebilürreşâd Mecmuası*, sy. 382-445) Ahmet Yasin Küçüktiryaki tarafından Latin harflerine aktarılarak üzerinde bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.²¹

Müellifin *el-Mûfi fi'n-nahvi'l-kûfi* adlı eserini yayınlayan Muhammed Behcet el-Baytâr Sadreddin Efendi'nin diğer eserlerini şöyle sıralamakta ve tavsif etmektedir:

1. ***Târîhu düveli'l-İslâm***: Behcet el-Baytâr, bu eseri müellifin vefâtına kadar İslam tarihini ele alan geniş bir kitap olarak nitelemiştir. Baytar, eserin İbn Haldûn usulünce her bir devleti bir başlık altında ele aldığını ve müellifin geniş malumatının göstergesi olduğuna işaret etmektedir. Bu eserin müellif hattıyla müsvedde halinde bulunmaktadır.

2. ***Tabakâtu'l-musannifin fi'l-ulûmi'l-İslâmiyye karnen ba'de karnin***: İslâmî ilimlere dair eser verenlerin isimlerini, doğum ve vefat tarihlerini ve eserlerini zikretmekte, gerekli durumlarda bazılarının biyografilerine dair bilgi vermektedir.

3. ***Tabakâtu'l-hanefiyye***: Yukarıdaki kitabıyla aynı yöntemi takip etmiştir.

4. ***Muhtasaru Tehzîbi'l-Kemâl fi'l-huffâz ve mâ kîle fi'l-cerhi ve't-ta'dil***: Sahabeden başlamak üzere her bir asırda yaşayan ulemâyı tablolar halinde tasnif etmiş ve biyografilerine dair bilgiler vermiştir.

²⁰ *el-Mûfi fi'n-nahvi'l-kûfi*, Dâru'n-nevâdir, 2006.

²¹ Küçüktiryaki, Ahmet Yasin, *Sadreddin Efendi'nin Hukuk-ı Âile Kararnâmesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2009.

5. *Mefârih kunûzi'l-İslâm*: Müellifin hadis, tefsir, fıkıh, tarih vb. ilimlerdeki senedlerini verdiği eseridir.

6. *Ensâbu'l-evâil ve'l-enbiyâ aleyhimu's-selâm ve ensâbu'l-Arab ve's-sahâbe ve'l-hulefâ ve't-tâlibîn ve ba'dı'l-mülâk*.

7. *Risâle fi'n-nahv*

Abdülkadir Sadreddin Efendi'nin *Miftâhu Künûzi'l-İslâm* Adlı Eserinde Tefsirle İlgili Eserler

Abdülkadir Sadreddin'in *Miftâhu Künûzi'l-İslâm* adlı eseri, müellifin hadis, tefsir, fıkıh, tabakât, tarih, ahlak gibi alanlarda yazılan eserlere ait senetlerinden oluşmaktadır. Müellif hattıyla Zâhiriyye kütüphanesinde bulunan eser, 96 varak 193 sayfadan ibarettir. Sayfalar büyük boyutta olup, her bir sayfa ortalama 40-45 satır ihtiva eder. Müellif eseri vefatından bir yıl önce 1448/1930 yılında tamamlamıştır. Müellifin İstanbul, Şam, Bağdat, Hicaz gibi ilim merkezlerinde tahsil görmüş ve resmî vazifelerde bulunmuş olması oldukça farklı sened tariklerini cem etmesine vesile olmuştur. Müellifin Şam uleması aracılığıyla İbnu'l-Âbidin'e, Bağdat ve Hind ulemâsı aracılığıyla Şah Veliyyullah Dihlevî'ye, Hicâz uleması aracılığıyla Şevkânî'ye uzanan senetleri bulunmaktadır. Eserdeki senetler, islâmî ilimler literatürünün hangi kaynaklarla Osmanlı coğrafyasına nasıl ulaştığına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Sadreddin Efendi, eserini konuya göre tasnif etmiştir. Konu başlığını verdikten sonra kronolojik bir sıra ile o konuya dair kendi dönemine kadar yazılan eserlerin bir listesini verir. Önce eserlerin isimlerini ardından müelliflerini vefat ve bazen doğum tarihlerini de vererek zikreder. Ardından eğer eserin isnâdına sahipse kendisinden müellife kadar bir rivâyet zinciri verir. Eserin isnâdını bulamamışsa “Bu kitabın isnâdına ulaşamadım” diyerek açıklar. Bir müellifin farklı kitaplarının isnâdını verdiği zaman ilk kez zikrettiği yere atıfta bulunmaktadır. Kitap ve yazar isimlerine dair bazen Kâtip Çelebî'nin *Keşfu'z-zunûn*'a başvurduğu görülür.

Müellif, isnadını verdiği kitaplara dair bazen yorumlarına yer verir ve bunlar hakkındaki kanaatlerini aktarır. Kitap üzerinde şerh, haşiye gibi çalışmalar yapılmışsa bunları zikreder.

Eser, müellifin hadis kitaplarına dair isnâdlarıyla başlamaktadır. İsnadı verilen ilk kitap *Sahîh-i Buhârî*'dir. Ardından bu eser üzerine yazılan müstahrec, muhtasar, şerh türünden kitapları ve onların senetlerini verir. *Sahîh-i Buhârî*'yi

Kütüb-i Tis'a ve onlar üzerine oluşan literatür takip eder. Ardından hadis ilmüne dair sünen, müsned, müstahrec, emâlî, erbaîn, ulûm-i hadîs, tıbb-ı nebevî, efrâd, fezâil, ezkâr, zühd vb. pek çok telif türünü müstakil başlıklar altında verir. Kitapta ayrıca garîbu'l-Kur'ân, tefsîr, kısas-ı enbiyâ, ensâb, megâzî ve sîret, târihu'l-islâm, ahvâlür-ricâl ve ilelü'l-hadîs, tarîhu'l-büldân, vefeyât, esbât ve meşyehalar, akâid, usûl-i fikh, cedel ve hilâf, Ahmed b. Hanbel mezhebi kitapları, Şâfiî mezhebi kitapları, Mâlikî mezhebi kitapları ve Hanefi mezhebi kitapları, İmâm-ı Azam menâkıbı gibi başlıklar bulunmaktadır. Eser müellifin İmâm-ı Azam'a dayanan pek çok isnâdını verdiği bir bölümle sona ermektedir.

Eserin tefsirle ilgili bölümü garîbu'l-Kur'ân kısmı da katıldığında 101. sayfadan 119. sayfaya kadardır. Müellif bu bölümde ortalama beş yüze yakın eser ismi zikretmekte ve bunların bir kısmın isnâdını vermektedir. Müellif tefsirle ilgili eserlere İbn Abbâs Tefsîr'i ile başlamış ve bölümü Emir Sıddîk Han'ın tefsiriyle bitirmektedir.

Tefsirlere verdiği isnatlara dair şu örnekleri zikredebiliriz: İbn Abbâs Tefsîr'ine Şemseddîn ez-Zehabî-Ebu'l-Fazl ve Ali b. Ahmed, Ebû Bekr b. el-Hatîb, Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, İz b. el-Furât tarikleriyle ulaşan senetler zikretmektedir Taberî'nin et-Tefsîru'l-Kebîr'ine ulaşan isnadı, Kamil b. Halef, Ebû Bekr b. el-Hatîb, Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, Hafız ez-Zehabî tarikleriyle gelmektedir. Keşşâf tefsirine ulaşan isnadı İz b. el-Furât ve İz b. Abdüsselâm vasıtasıyla Zemahşerî'ye varmaktadır.

Sadreddin Efendi zaman zaman tefsirlerle ilgili bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu açıklamalara dair bazı misallere değinmek faydalı olacaktır: Mesele, Fahreddin Razi'nin *Mefâtihu'l-gayb* adlı tefsirinden bahsederken onun Eş'arîlik davetçilerinden olduğunu belirtmekte, ulemânın bu tefsir hakkında "onda tefsir dışında her şey vardır" şeklindeki sözlerini nakletmekte ve eserde Cehm b. Safvân'ın görüşlerine benzer fikirlere rastladığını söylemektedir.

Kadı Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı tefsirinde *el-Keşşâf* tan irap ve belağatle ilgili bölümleri, Râgıb el-İsbahânî'den iştikâk ve rekâikle ilgili bölümleri, Râzî'den kelâm ve felsefe bahislerini özetlediğini, bazı eklemelerde bulunduğunu belirtmektedir. pek çoğunun mevzû olduğunu bildiği halde surelerin faziletleri hakkındaki sözleri eserinde yer verdiğine işaret etmektedir.

Ebu's-Suûd'un *İrşâdu'l-akli's-selîm* adlı tefsirinden bahsederken, onun Beyzâvî tefsirine benzediğini, ibarelerinin çok güçlü olduğunu ve beğenildiğini, âlimlerin Ebu's-suûd hakkında "Arap ülkelerine girmediği halde nasıl böyle bir eser

yazdığına hayret ediyoruz” dediklerini nakletmektedir.

İmâdeddin el-Kindî el-Gırnâtî'nin *el-Kefîl bi-me'ânî't-tenzîl* adlı eserinin *Keşşâf*'ın şerhi mâhiyetinde olduğunu, onun üzerine başka tefsirlerden bazı eklemelerde bulunduğunu ve daha çok nahivle ilgili açıklamalara yer verdiğine işaret etmektedir. Şemseddin Ebu's-Senâ el-İsbahânî'nin tefsirinden bahsederken onun *Keşşâf*'la Râzî'nin tefsirini cem ederek bu kitabını yazdığını belirtmektedir.

Alaeddin el-Bağdâdî el-Hâzin'in *el-Ubâb fî me'ânî't-tenzîl* adlı eserinde *Meâlimu't-Tenzîl*'i ihtisar edip diğer tefsirlerden bazı fâideler ilave ettiğini ve hadis isnadlarını hazfedip onları tahric ederek remizlerle verdiğini belirtmektedir.

Sadreddin Efendi'nin açıklamalarında göze çarpan bir diğer konu tekellûf ve tefennüne karşı oluşudur. Genelde noktasız harflerle veya tamamı manzûm olarak yazılan eserleri tekellûf ve tasannu eseri olarak değerlendirmektedir. Rafiuddin es-Safevî'nin ve Şam Müftüsü Ebû Nesîb el-Hamzâvî'nin noktasız harflerle yazdığı tefsirleri tekellûf saymaktadır.

Eserde bazen tefsirlerin hacimleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Örneğin, Âlûsî'nin *Rûhu'l-me'ânî* adlı tefsirinin sekiz büyük ciltten oluştuğunu ve pek çok bahsi ayrıntılarıyla ihtivâ ettiğini belirtmektedir. Muhammed b. Selâme el-İskenderânî'nin tefsirinin de manzûm ve on cilt olduğuna işaret etmektedir.

Sadreddin Efendi'nin eserinde dikkatimizi celbeden yönlerden birisi de tasavvufî-işârî tefsirlere karşı yaklaşımıdır. Bu türden bazı tefsirleri, şathıyyâta yer vermesi sebebiyle eleştirmiş hatta isnadını vermeye değer bulmadığını zikretmiştir. Örneğin, Şihâbuddin Sîvâsî'nin tefsirinden bahsederken onun gulât-ı mutasavvifeden olduğunu ve kitabında “*Rabbime sordum, bana şöyle cevap verdi*” diyecek kadar ileri gittiğini ve dolayısıyla kitabının isnadını bulmanın gereksiz olduğunu söylemektedir. Kemâleddin Ebu'l-Ganâim Abdurrezzak el-Kâşânî'nin *Te'vilât* isimli tefsirinin İbn Arabî taifesinin ıstılahı ve zevki üzere yazıldığını, bu kitapla iştiğalin bir anlamı olmadığından isnadına da yer vermesinin gereksiz olduğunu belirtmektedir. İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân* adlı tefsirinden bahsederken eserin şathiyat ve hezeyân içerdiğini, müellifinin zındıklık töhmetiyle sürgüne gönderildiğini ve kitabının da buna delâlet ettiğini ifade etmektedir.

Özetle son dönem Osmanlı âlimlerinden Abdülkadir Sadreddin Efendi tarafından oldukça yakın bir tarihte kaleme alınmış olan ve kendisinden pek haberdar olunmayan bu eserin, İslâmî ilimlerin pek çok dalında bize yeni bilgiler

sunduğu gibi tefsir sahasında da kıymetli pek çok malumâtı içerdiği söylenebilir. İlim tarihimiz için oldukça önemli olan bu eserin ilmî bir neşrinin yapılmasıyla daha sağlıklı ve tafsilatlı araştırmalara kapı aralanacaktır. Son olarak bu kitabın neşri yönünde tarafımızca çalışmalara başlandığını müjdelemek istiyoruz.